

WYRAZY NAZYWAJĄCE KLER W PATERYKU SKITSKIM I SYNAJSKIM

Wanda STĘPNIAKÓWNA, Kraków

Jednym z ważniejszych zagadnień diskutowanych od dawna w slawistyce i do dziś jeszcze nie rozstrzygniętym definitywnie, jest problem słowiańskiego *Pateryka*. W sporach dotyczących tego, co przedstawiają *otъčьskiję knigę*, wspomniane w Żywocie Metodego w rozdziale XV, zarysowały się dwa stanowiska¹. Jedna grupa badaczy uważa, że *otъčьskiję knigę* stanowią rodzaj homiliarza, druga natomiast, sądzi że chodzi tutaj o *Pateryk*, tj. księgi zawierające anegdoty i apoftegmaty pobożnych mnichów.

Nie wyjaśniona pozostaje również kwestia, który ze znanych *Pateryków* (Alfabetyczny, Egipski, Jerozolimski, Rzymski, Skitski, Synajski) został przetłumaczony przez Metodego. Najwięcej w sprawie wyjaśnienia tego problemu zrobił N.v.Wijk², który ostatecznie za przekład Metodego uznał *Pateryk Skitski*. Oprócz *Pateryka Skitskiego*, za Metodejskie uważa się też *Pateryki: Synajski*³, *Kompilacyjny*⁴ i *Rzymski*⁵.

Nie podejmując dyskusji z tymi poglądami, postanowiłam przyjrzeć się leksyce dwóch wydanych *Pateryków*, tj. *Pateryka Skitskiego*, znanego w XIII-wiecznym średniobułgarskim odpisie⁶ i *Pateryka Synajskiego*, w ruskim odpisie z XII wieku⁷. Ogra-

¹ O tym szczegółowo J. Rusek, Czy Metody przetłumaczył Pateryk i który? *Slavia Orientalis* 4, 1976, 483–491, przyp. 2–6.

² Por. W. R. Veder, Was ist Methods Väterbuch. Contributions to the Seventh International Congress of Slavists, Den Haag 1973; zob. bibliografia 161–162; J. Rusek, op. cit., przyp. 8.

³ Por. Т. А. Иванова, Заметки о лексике Синайского патерика (К вопросу о переводе патерика Мефодием). Вопросы современной филологии. Сборник статей к семидесятилетию В. В. Виноградова, Москва 1965, 149–52.

⁴ Zob. С. Николова, Патеричните разкази в старата българска литература, София 1970.

⁵ Zob. F. W. Mareš, Welches griechische Paterikon wurde im IX Jahrhundert ins Slavische übersetzt?, Wien 1973.

⁶ The Old Church Slavonic translation of the *Ἀνδρῶν ἀγίων βίβλος* in the edition of Nikolaas Van Wijk, edited by D. Armstrong, R. Pope, C. H. Schooneveld, Mouton, The Hague – Paris 1975.

⁷ Синайский патерик. Издание подготовили В. С. Голышенко, В. Ф. Дубровина, Москва 1967.

niczyłam się tu do omówienia wyrazów nazywających kler w tych zabytkach. Zebrane słownictwo porównałam ze słownictwem staro-cerkiewno-słowiańskim⁸. Zbadanie słownictwa *Pateryków*, nawet w tym zakresie, może doprowadzić do wyciągnięcia wniosków co do ich chronologii, proveniencji, a być może i autorstwa.

W najstarszych zabytkach scs, wyrazów nazywających kler jest 23. Są to: *archi-episkurь* ἀρχιεπίσκοπος, *archidiakonъ* ἀρχιδιάκονος, *bělorizьць* λευκοχίτων, *čъnorizьць* μοναχός, *čъnъць* μοναχός, *čъtъць* ἀναγνώστης, *diakonъ* διάκονος, *diakonisa* διακόνισσα, *episkurь* ἐπίσκοπος, *ierejъ* ἱερεύς, *igumenzъ* ἡγουμενος, *igumenija* ἡγουμένη, *klirikъ* κληρικός, *mitropolitъ* μητροπολίτης, *mъnichъ* μοναχός, *otъšъlъць* eremita, *otъšchodъnikъ* ἀναχωρητής, (*ochodъnikъ*), *papa*, *patriarchъ* πατριάρχης, *pričъtъnikъ* κληρικός, *prozvutерь* πρεσβύτερος, *pustynъnikъ* μονερχμῆτης, *zakonъnikъ* νομικός.

W Pateryku Skitskim występuje 13 terminów, z których sześć wiąże się z mieszkańcami klasztoru, siedem odnosi się ogólnie do kleru. Sześć pierwszych to: *mъnichъ*: reče stareць dъžъnъ jestъ mnicъ kupitъ bezmъlvie (Mih. 4, 14); tako i mnicъ dъžъnъ jest prisno smotriti i obličiti dъšъ svoję gļę (Mih. 5, 8); *otъць*: bratija pridъ kъ oцъ antoniju ot skita (Mih. 4, 14); glachъ o oцъ agatoně jako na gļ lět vloži kamenъ vъ usta svoě (Mih. 26v, 16); *otъць duchovnyjъ*: pověda se oцъmъ duchovnymъ da navyknemъ jako i malymi pomыšlenii bъ daetъ namъ věčę (Mih. 48, 15); *pustinny starъць*: kъ mysli ljubodějanija reče jeterъ pustinny starъць (Par. 45v, 6); *pustynnikъ*: i jakože obyčēi jestъ pustynnikomъ viděvъ jъ ot truda postavī trapezъ přēžde goda (Mih. 72, 14); *ošъlъnikъ*: prišedъ že eterъ kъ ošelniku oklevete emu popa (Mih. 57, 21); *igumenzъ*: povědaše avъva kasijanz o jeterě oцъi joaně igumene mъnichomъ (Par. 37, 21).

Z wymienionych terminów na uwagę zasługuje szczególnie wyraz *mъnichъ*, będący jedyną bezpośrednią nazwą mieszkańca klasztoru, używaną w *Pateryku Skitskim*. Wyraz ten, znany zabytkom kanonu, zaświadczony został jedynie w *Euchologium Sinaiticum*. Słownik Praski⁹ dokumentuje go przykładami z *Nomokanonu* i *Żywotu św. Wacława*. Wyraz *mъnichъ* zgodnie uważa się za morawizm. Pochodzi ze stwniem. *munih*¹⁰, gdzie dostał się z łac. *monachus*¹¹.

Pozostałe nazwy »mieszkańców klasztoru«, to ogólne określenie *otъць*, występujące w połączeniu z imieniem, np. *otъць antonij* i *otъць duchovnyjъ*. *Pustinny starъць*, *pustynnikъ* i *ošъlъnikъ*, oznaczają zakonników żyjących poza klasztorem. Z tych terminów tylko trzy znane są kanonowi: wspomniane *mъnichъ*, *igumenzъ* (*Euch.Sin., Supr.*) i *pustynnikъ* w *Ewangeliarzu Assemaniego*.

⁸ Podstawą dla mnie był: Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten, Heidelberg 1955, opracowany przez L. Sadnik – R. Aitzetmüllera.

⁹ Słownik języka starsłowiańskiego, Praha 1972, III, 237.

¹⁰ Zob. E. Klich, Polska terminologia chrześcijańska, Poznań 1927; F. Miklosich, Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen, Wien 1876; V. Kiparsky, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen, Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ, Helsinki 1936, A. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Warszawa 1974, wyd. III.

¹¹ Inaczej K. Titz, Nejstarší vrstva českých slov církevních a kulturních, Slavia 9, 1930/31, 19–35; Titz objaśnia słowiańskie *mъnichъ*, jako pożyczkę z łac. *monachus*, przez pośrednictwo dialektów romańskich.

Pozostałe siedem terminów nazywających kler w *Pateryku Skitskim* to: *archiepiskupъ*: pride inьgda blaženyj teofilъ archiepiskupъ къ ocu arseniju (Mih. 1v, 11); inьgda že paky izvoli archiepiskupъ priti k nemu (Mih. 1v, 20); nъ iděvъ къ stmu jepifaniju archiepiskupu kypъrskomu (Par. 140, 4); *patriarchъ*: i glasta k' sebě poiděvъ v rimъ къ patriarchu i tьъ mьstity naju ot v'sěchъ sichъ (Par. 139, 20); *jepiskupъ*: šdša že k jepu velikomu rimskomu (Par. 139v, 3); prinesu ima pticu i v'z'm jěpp dastъ ocu ilarionu (Par. 36v, 2); *diakonъ*: i poves'tova jemu glje tako diakonъ jeterъ bě naročitъ v monastiri vъ jegup'tě (Par. 51, 14); jerejъ: i viděvъ dьšterъ iereja idolьska i vьzyljubi ja i reče ocu jeje (Mih. 29, 20); *klirikъ*: slyšavše že klirici oskrběšъ glęšte kakъ bě starecъ gla vy se na stgo (Mih. 52v, 5); *popъ*: rěšъ že učenci evlogijevi ne jestъ pop ničesože razvě chlěbъ sь solija (Mih. 50a, 10).

Terminy te znane są kanonowi, przy czym wszystkie są obcego pochodzenia, pożyczkami z języka greckiego, z wyjątkiem wyrazu *popъ*. Termin *popъ* (zaświadczony w *Euch. Sin., Supr.*¹², a także w zabytkach proveniencji morawskiej: *Żywoty Cyryla i Metodego, Nomokanon, Żywot św. Wacława*¹³) uważa się za zapożyczenie ze stwniem. phapho, phaffo¹⁴. Terminy nazywające kler w *Pateryku Skitskim* można podzielić na trzy grupy: 1. *zapożyczenia greckie*: igumenъ, archiepiskupъ, patriarchъ, jepiskupъ, diakonъ, jerejъ, klirikъ. 2. *morawizmy*: mьnichъ, popъ (oba zapożyczenia ze stwniem). 3. *wyrazy rodzime*: pustynnikъ, pustinny starcъ, otcъ, otcъ duchovnyjъ, ošьlnikъ.

Jak widać najliczniejszą grupę stanowią tu zapożyczenia greckie.

Pateryk Synajski jest znacznie bogatszy pod względem interesującej mnie terminologii. Poświadczone zostały w nim 32 terminy. Szczególnie bogate jest nazewnictwo mieszkańców klasztoru. Oto wyrazy nazywające mieszkańców klasztoru w *Pateryku Synajskim*: *čъr'norizьcъ*: i pokajavъ sę velymi ide vъ skutъ i vъ čr'ny rizy oblěče sę i bystъ krěpъkъ zělo čъr'norizicъ jako že i vьsi (k. 40', 18); *čъr'nica*: unoša ze poide къ nei raduja sę akы prijati chotę svoi pomyslъ čъr'nica že sědęše sama tьkušti postavъ svoi (k. 40', 18); *čъr'norizica*: čъr'norizica že jako to slyša jako oči jeje prělbštajeta unošju (k. 40', 2); *kalugerъ*: někto molęše starьca glę bā dēlę kalogere poidi vъ domъ moi i sьtvori nad ženojъ mojejъ mltvu zane neprody jestъ (k. 81', 1); *mъnichъ*: pride drugyj mъnichъ imenemъ addas (k. 46, 3); *igumenъ*: glāšē av'va joanъ kolik'sju igumenъ brati i čęda jako že bēžachomъ iz mira bēžimъ i pochoti plьtъskychъ (k. 82, 3); jegože starcъ chotē iže vъ stchъ ilija ar'chiepiskupъ ijelmъskъ sьtvoriti igumena to..ja že manastyrju (k. 3, 5); *igumenija*: imeše ze sestru igumenija manastyre ženьska (k. 90', 15); *otъšьlьcъ*: bē nek'to otъšьlьcъ stgo jerdana imenemъ teodor kaženikъ (k. 119', 20); ošьlьcъ vъ stranachъ stgo jerdana imenemъ teodor (k. 94, 20); *zatvornikъ*: vъ straně bęše selunjeninъ starcъ vьnějudu stěny gradьnyjъ jako popъrišta tri i zatvornikъ bē mesopotamlenin imenъmъ davydъ (k. 45, 15); bē někto zatvornikъ vъ gorē eleonъ stēi podvižьnъ zělo (k. 31, 2).

¹² za słownikiem L. Sadnik — R. Aitzetmüllera, op. cit.

¹³ za SJS.

¹⁴ Por. F. Miklosich, op. cit., A. Brückner, op. cit., V. Kiparsky, op. cit. Według M. Vasmera, stwniem. phapho, phaffo pochodzi z gr. πάπας, zob. M. Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1953; tak samo F. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, Berlin 1957.

Z wyrazów tych, nazywających mieszkańców klasztoru i zakonników żyjących poza klasztorem (*отъѣблць* i niezupełnie jasne znaczenie *zatorьnik* »przebywający w zamknięciu«, por. bułg. *zatorьnik* »więzień«), prawie wszystkie znane są zabytkom scs., z wyjątkiem terminów *kalugerъ* i *zatorьnikъ*. *Kalugerъ* (za Słownikiem Praskim¹⁵), zaświadczony jest w ruskim odpisie *Nomokanonu*, oraz w *Homiliarzu Grzegorza Wielkiego* (*Homiliae Gregorii Magni*) – oba zabytki z XIII wieku. *Zatorьnikъ* występuje w *Ewangeliarzu Ostromira*. Pozostałe terminy odnotowane w *Pateryku Synajskim* nie wiążą się bezpośrednio z organizacją życia klasztornego. Są to określenia duchownych, które przytaczam tu w porządku hierarchicznym: *patriarchъ*: glaaše paky o tomъ že patriarche teodote jako toľma bę krotъkъ i sьmęreno mudrъ (k. 20', 13); *papa*: vъprošenъ bys styj atanasii papa alexandrija (k. 148', 13); *mitropolitъ*: i daša jemu sьmьr'ьno da čьvanuj-aštju mitropolitu vъzložitъ otravu vъ čašju jego (k. 65', 3); *archiepiskupъ*: bystъ v bžii gradě archiepiskupъ někyj imenemъ teodote (k. 20', 3); *episkupъ*: pověda namъ o tomъ že epspě adel'fii glę jako slyšano bystъ (k. 91, 8).

Bogate jest również nazewnictwo odnoszące się do kapłanów: *prozvuterъ*: vъ njej že jestъ crky stgo joana krъstitelę vъ sei starъsъ někyi prozvuterъ sędeše velikъ že bę zęlo starъsъ i dobrotravъnъ (k. 15, 15); pověda nam a'va prozvuterъ togo že prębyvanija (k. 95', 14); *jerejъ*: otvēštavъše vъtoroje ne krъštenomъ byti nъ skъonъčati si jaže obyčai sātъ jerei afanasija že i drugyję (k. 147', 15); *porpъ*: i udrъžavъ ny porpъ aleksandrъskujъ blaženujъ arolinarij sъtvori v'sę episkupy (k. 87', 17); *crykъvъnikъ*: velmi sę ročudi tomu i ako iskrępъnu divi sę tomu velъmi i crykъvъniky svoje sъzvnavъ besędovawe sъ nimi (k. 122', 8); *klirikъ*: toľma bę krotъkъ i sьmęreno mudrъ jako na puti sy sъ jediněm klirikom (k. 20', 16); *klirosъnikъ*: ni ty ni inъ otъ klirosъnikъ ni otъ epspъ suštichъ vъ gradě (k. 104', 16); *archidiakъ*: vidě u sebe stoję ijulijana archidiaka (k. 101', 17); *archidiakonъ*: i javiv sę jemu viděnijem archidijakona abije že vъstavъšju paně (k. 102, 1); *diakъ*: drugoici že jedinъ otъ dijakъjego prędъ vъsęmi kliriky (k. 21', 4); *diakonъ*: pověda nam ... o bratě někomъ dijakonъ sustichъ tu imenemъ mina (k. 83', 10); *diakonikъ*: i sego dęlę obrati sę dchъ styj vъnide v dijakoniky plačę sę i pomeštę sę licъmъ (k. 14, 9); *anagnostъ*: jegda isprovědaše anagnostu že zoilu ne tъčiju stranъstvo odino pochvalě dostoino (k. 118, 17); *čъtъcъ*: kъ tomu že a'va teodoru epspu i čъtъcju zoilu (k. 118, 5); *zakonъnikъ*: idi gi zakonъniče pogrebi chartiją vъ rъšenici ili vъ ječъmeni (k. 140, 19); *služъbъnikъ*: i pustivъ abije dijakonikъ i služъbъnikъ i prišъdъšju stumą darą chvu potirju prijętъ stoji tęlo (k. 34, 1); *pričъtъnikъ*: reče patriarchъ tomu že pričъtъniku izberěvę putъnju dľgotu (k. 20', 18); *bęlorizъcъ*: jako starъsъ nek'to bę bęlorizъcъ (k. 47, 2); *bęlъcъ*: dъva bęlъca ljubъvъ imušta drugъ kъ drugu m'nožiceją prichožasta kъ nama (k. 92, 16).

Z terminów tych na uwagę zasługują wyrazy nie zaświadczone w kanonie scs., a więc: *bęlъcъ*, *archidiakъ*, *služъbъnikъ*, *crykъvъnikъ*. *Bęlъcъ* nie znany jest innym zabytkom, występuje tylko w *Pateryku Synajskim*, obok starszej postaci *bęlorizъcъ*, poświadczonej w kanonie (*Euch. Sin.*). Drugi termin *archidiakъ*, jest formą późniejszą, pożyczką ze średniogreckiego *διάκος*¹⁶, a złożenie *archi+diakъ* utworzone jest na wzór *archi-*

¹⁵ Słownik języka starosłowiańskiego, op. cit.

¹⁶ M. Vasmer, op. cit., F. Miklosich, op. cit.

diakonъ (gr. ἀρχιδιάκονος). Pozostałe dwa terminy *сръкѡвникъ* i *службѡникъ* są już terminami typowo rodzimymi, z charakterystycznym sufiksem *-никъ*, pochodzącym z dawnych przymiotników, zakończonych na *-нъ* do których przyłączany był sufiks *-икъ*¹⁷.

Zebrane słownictwo obu *Pateryków*: *Synajskiego* i *Skitskiego*, mimo że stanowi niewielką tylko grupę terminów, pozwala jednak na wyciągnięcie pewnych konkretnych wniosków. Oba teksty wykazują podobieństwo w obrębie leksyki nazywającej kler, szczególnie w przypadku wyrazów nazywających duchowieństwo.

W *Pateryku Skitskim* i *Synajskim* występują: *archiepiskupъ*, *episkupъ*, *jerejъ*, *diakonъ*, *klirikъ*, *patriarchъ*, *popъ*, oraz *mъnichъ* i *igumenъ* dotyczące mieszkańców klasztoru.

Różnice pojawiają się w ilości terminów, na korzyść *Pateryka Synajskiego*. Występują tutaj terminy znane kanonowi, a nie znane *Paterykowi Skitskiemu*: *prezviterъ*, *bѣlorizьць*, *сръноризьць*, *mitropolitъ*, *zakonъnikъ*, *сѣтъць*, oraz terminy nie znane kanonowi i nie występujące w *Pateryku Skitskim*: *kalugerъ*, *zatvorъnikъ*, *сръкѡвникъ*, *klirosъnikъ*, *archidiakъ*, *diakъ*, *diakonikъ*, *службѡникъ*, *bѣльць*, *igumenija*, *сръноризica*. *Pateryk Synajski* posiada więc oprócz zapożyczeń greckich, kalk z greckiego, morawizmów, również dużo wyrazów rodzimych.

Tak więc, jeżeli by łączyć *Pateryk* z działalnością Metodego, należałoby przyjąć, że utwór przetłumaczony przez niego nie będzie odnosić się do bardzo rozwiniętego życia zakonnego, czego przejawem jest terminologia z tym życiem związana.

Biorąc pod uwagę liczbę i rodzaj terminów występujących w *Pateryku Skitskim*, których jest mniej niż w kanonie, a także mniej niż w *Pateryku Synajskim*, można poprzeć twierdzenie, że *Pateryk Skitski* został przetłumaczony przez Metodego.

Sažetak

IZRAZI KOJIMA SE NAZIVA KLER U PATERIKU SKITSKOM I SINAJSKOM

U članku se pretresaju termini koji se odnose na nazive klera u dva važna teksta Paterika: *Sinajskom* iz 12. stoljeća i *Skitskom* iz 13. st.

Utvrđeno je veliko bogatstvo odgovarajućih termina u kojima je siromašniji *Paterik Skitski*. Razrađeniya terminologija u *Sinajskom pateriku* tumači se kasnijim postanjem Paterika i s tim vezanim razvijenijim samostanskim životom.

U analizi je odijeljena izvorna terminologija, posuđenice i kalkovi. Podaci provedene analize mogu se iskoristiti kao argumenti u diskusiji o Metodijevu prijevodu Paterika.

¹⁷ S. Nikolić, Nomina agentis u staroslovenskom jeziku. Poseban otisak iz Južnoslovenskog filologa, knj. XXVII, 1967.

SLOVO

28

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA U ZAGREBU

ZAGREB 1978

S L O V O

ČASOPIS STAROSLAVENSKOG ZAVODA
»SVETOZAR RITIG«
Instituta za filologiju i folkloristiku, p.o. Zagreb

Izlazi jedanput godišnje

UREDNIŠTVO: 4100 ZAGREB, DEMETROVA 11

BR. 28

Urednički odbor:

ANICA NAZOR, MARIJA PANTELIĆ,
JOSIP TANDARIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

ANICA NAZOR

Korektori:

ALOJZ JEMBRIH, JASNA VINCE

Ovaj broj časopisa »Slovo« izlazi uz finansijsku pomoć Republičke zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske – SIZ-VII.

Tisak: Štamparski zavod »Ognjen Prica«, Zagreb, 1979.